

„végsoron“ élőké lehet, ott, ahol „szirma élet folyik”. És ez a kép, ez a szemlélet jelen van Németh István egész novellisztikájában. Az *Egy ember ül az udvaron* és a *Hűtlen este* magányosainak, elesetteinek sorsában éppen úgy, mint a *Hegyomlás* igazságtalanul börtönt járt szenvedőinek, kisembereinek történetében.

Keserű világban megkeseredett embereket ismerünk meg. Nem nehéz elképzelni, hogyan sodródhatott a *Parasztkirályság* kubikusa, napszámosa, szegény embere a csalóka hatalomhoz, lett belőle párttitkár, beszolgáltatást kíméletlenül végrehajtó aktivista, kit évek múltán csak nagy nincstelensége kényszeríthet rá, hogy oda, az egykori gazdához, akinek földbe rejtett kukoricáját ásatta ki, menjen tuskókat ásni, hogy legyen mivel melegedniük. Hogy aki a rendszer szolgálatában az utolsó falatot is kivette az emberek szájából, az ugyanannak a hatalomnak kegyvesztettjeként lesz börtönbe zárt népellenesség. Hogy a becsületes asztalosmesterből miként lesz hétényolc üzem, gyár igazgatója, majd vadászlakogdnok, hogy végül utcára sodort porszem legyen, aki a helyi hatalmi harc eszközeként barátja ellen mondja ki a vádló szavakat. De az élet sajátos paradoxona, hogy a barátot éppen ez a vád menti meg, billenti ki a hatalomból, s teszi végre boldoggá.

Ismerős sorsok, ismert arcok néznek ránk Németh István novelláiból, válogatott kötetéből, amelyben kevesebb is, több is van, mint amit egy ilyen válogatás megkövetel. Kevesebb, mert a vázolt vonulatba sorolható, kétségtelenül értékes novellák közül hiányzik néhány (Gyöngy József második élete, Bélus, Egy ember ül az udvaron), s több, mert néhány novella nélkül (Mécsvilágnál, Egy idéttlen történet, Szeleverdi, Szabadulás, Incidens, Születésnap) is jó, sőt nagyon jó könyv lenne a *Mogyorófavirág*.

GEROLD László

„TALÁN NEM IS LESZ”

Petri György: *Valami ismeretlen*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1990

A *Valahol megvan* – válogatott és új versek – (1989) után a válogatásból *Ami kimaradt* (1989) című kötet, majd a *Valami ismeretlen* harmincegy új verse. Petri György itt van. Egy körvonalazott életmű, korszakot meghatározó versek, vesszörök, módszer és költői látásmód, mely akár iskolát is teremthetne, ha nem volna ilyen módon egyszeri, megismételhetetlen, felszabadító hatásában botránys. És ha itt van és így van itt ez az értelmező életmű, akkor belép a túl erős, könnyítő kísértés: a *Valami ismeretlen* verseit a korábbi kötetek, a versválogatás és az azt teljessé tevő „pótkötet” emléke, olvasói tapasztalata nyomán közelíteni meg és arról beszélni, hol folytatódik és mi folytatódik, hol különbözik, ha különbözik, mi az újdonság, merre lépett a költő. Ám félrevezető (is) e kísértés. Arra hivatkozni, hogy a reggel motívuma az első versektől kezdődően jelen van ebben a költészetben, hogy a metaforával való küzdelem a korábbi metaforaformálások és metaforamegverselések után a „nem metafora volt ez” evidenciájában folytatódik, hogy érvényt szerezni a „nem költőinek” itt nem (költői) program, hanem világlátás és (vers)filozófia, túl könnyű hivatkozás, mert azt mondja többek között, hogy a körvonalazott és értelmezhető életmű

lezárult, befejezett, s ami majd vagy még ezután lesz, az már ennek (az életműnek) a kiteljesítése, belső elmélyítése, a meglelt versbeszéd és versformálás felmutatása, nem pedig próbatétele. Félrevezető, mert logikát sejtet ott, ahol nem a logika működik, történelemmel és filozófiával hitelesíthető folytonosságot ott, ahol minden van csak kontinuitás nincs, hiszen a reggel-képek, még ha azonosan hangzanak is, nem egymásból következnek, és nem egymásra épülnek, hanem a költői látás, a vers egy-egy befejezett, definitív helyzete és állapota, ami semmiből sem következik, és sehová sem vezet, önmagában teljes és véges. Ezt Petri úgy közli, hogy „a líra – végső soron – minden, csak nem logika” (Valamit valamiért). Nem arra esik e közlésben a hangsúly, hogy „a líra nem logika”, hanem arra, hogy „végső soron”. Gondolatjelek között a mondatba ékelve a definitívnek, az evidenciának a megnevezése. Más szóval minden vers egy ilyen „végső soron”. Vagy ahogyan a *Valahol megvan*-ból kihagyott Cetlik, avagy búcsú, avagy közelít a tél című versben mondja: „Aláírtam, fölírtam, / magamat túlírtam, leírtam. / Eddig bírtam.” Minden vers ennek a végső erőfeszítésnek, a „talán nem is lesz” állapotának a dokumentuma, emberi (szellemi, lelki) dokumentum, nem levéltári adat. A *Valami ismeretlen* minden egyes verse egy ilyen „végső” vers, külön tartomány, az utolsó. Hogy eközben megfigyelhető: a képek szikárabbak, mint korábban voltak, meg hogy a polgári élet prózája (a mindennapok eseményei) – az, hogy „Ha nem vagy itthon, üres a lakás” (Elégia), meg hogy „Valaki csenget” (A pillanat) – szakralizálódik, a még – lehetséges – létezés, a még ittlét történetei és történései sokasodnak, és hogy ebből következően a groteszk is visszafogottabb lesz, rejtettebb, itt-ott a dalszerűség jegyei is feltűnnek, akár egész versekben is (Reggeli, Ábránd, Közzene, Dalszöveg), ami megint nem előzmény nélküli, mégis önmagában teljes, nem azt bizonyítja, hogy a *Valami ismeretlen*ben Petri György költészetének új vonásai mutatkoznának meg, hanem azt, hogy Petri új versei a szent kegyelem versei, az utolsó szó jogán elhangzott versek; már nemcsak közelít, itt van a tél. A bölcsesség írja ezeket a verseket, a semmit sem feledő megbocsátás, az ítélet visszamenőleg és előre is mindenfajta aljasságért. Minden új verse abból a helyzetből fakad, amit így lát a Visszapillantó tükörben: „Jaj, vigyázz, amíg / itt elmélkedek, / fenyegetően jön egy kamion // nyilvánvaló szándékkal; / az ellenirányú sáv túltett, / nem lehet előzni, se gyorsítani. // Isten velem, veled.” Nem a búcsú a döntő, bár a vers ezzel a kivételes erősségű grammatikai képpel zárul, nem is a kamion nyilvánvaló („fenyegetően jön”) szándéka, hanem az, hogy „nem lehet előzni, se gyorsítani”. A korábbi versekben a kamion nyilvánvaló szándéka fogalmazódott meg a politikai versekben, az életélmények súlyosságától groteszk képekkel teremtett distanciában, az „ismeretlen kelet-európai költő” ismétlődő, sokszor újradolgozott önarcképében. Hogy jött a kamion nyilvánvaló szándékkal, attól még lehetett „menekülőszál”, az új Önarckép 1990 már a se előzni, se gyorsítani állapotát írja le: „Ő maga meg / a menekülőszálon / yoyózik / föl-le / föl-le”. Így alakul tartóssá ez az állapot, befejezetté: „egy vitorla majdnem / tökéletes hiánya”. Ez a mozdulatlanság (a „yoyózás” mért volna vajon mozgás?) a költészet lényegének egy mélyebb megértéséből fakad. De ez a mélyebb megértés, ez a végső tapasztalat csak a költő tapasztalata, s mi legfeljebb szellemi s lelki viharát érezzük, a jelentések és képek nagy mozgásait, s azt látjuk, ahogyan behálóz bennünket a jelentések viszonylagos tervrajza: „Fel kéne. / A kávé? Odateszed? / Kelni? Szabadulni? Már? / Nehogy örüljek! / Túléleg, ami történt. // Vége

van” (Nem baj, elvtárs, szabadok vagyunk). Ez a „Folytonos, épeszű tevés-vevés” éppen annyi, amennyit a nyelv megenged a „fel kéne” szópárból következően. S ennyi is elég volna, ennek a „tevés-vevésnek” a hálója. De másról (is) van itt szó. Ezt sejteni lehet, tudni lehet, abból, ahonnan a vers indult, egy ironikusra metszett vágyképből, s ahol a vége előtt még lehorgonyzott: „Nota bene: jobbak az élőhalottak / – ha muszáj, / vonás, lehetőleg / csakfelelősségre.” Mert az a másfajta vonás (akasztófára?), ami azért benne van ebben a képben, benne van a „szabadok vagyunkban” is, az „elvtársban” is, ezért „Üdvös rettegés / önmagunktól nem ártana, de lazán!” – ez a „lazán” is a vonás jelentésmezejének növénye –, majd a mindennapi próza lépcsőjén („Élvezzük a menet közbeni / kerékcserét”) jut el a „Fel kéne” sokfelé ágazó nyelvi jelentésének szintjére, hogy itt már meg is állapodjon a „túlelég” abszurdjában: „Vége van.” De minek van vége. A versnek, a múltnak, valamely történelmi korszaknak, az életnek, a kávéfőzésnek és felszabadulásnak? Vagy mindennek együtt ismét abban a mozgással terhelt mozdulatlanságban, amin már nem lehet részt ütni, mert az evidenciák felől nem kérdezzünk. Ez volna a költészet lényegének mélyebb megértése? A „költők költőjének” tapasztalata?

Ennek a mozdulatlanságnak csak egyetlen ideje van, a „mégis mi lesz?” kérdése és a múlt pillanat közé beékelődő jelen, de nem a most, sem az éppen most értelmében, nem a mindig elmúló, ezért csak elhagyva felismerhető, tehát áramló jelen idő, hanem egy általános jelen (ha így mondható), valami mindenkori jelen idő; nem emlék, nem vágyakozás, nem képzelet. Most történik meg, de ez a jelen mindenkorra van. Jól láthatók a határai, még jobban a belső rendje. Mintha a mozdulatlansággal a jelennek emelt volna szobor Petri György, s ez a szobor angyalszárnyon utazik, és sohasem tűnik el a mindent feloldó múltban, még kevésbé a reménybe vesző utópiában. Nincs a létezés e mindenkori jelen idejének Petri költészetében körülnéző tekintete, mert „érezni általában problematikus”, a múltidéző emlékezés, a jövőváró illúzió félrevezető, ezért csak a tények maradnak, a jelen szobrát alkotó megmásíthatatlan evidenciák, melyeknek nincs közös nyelvezete a „múlófélben” valókkal – „el vagytok múlva” –, csak az maradt talpon, az angyalszárnyú szobor, ami mozdulatlan, mert nincsen számára „mentőszál”, se előzni, se gyorsítani. Marad hát a „végső soron”. Ennek a jelennek, a létezés mindenkori jelen idejének grammatikája. Ez nem Pilinszky szakrális mozdulatlansága, amiben a vállalt bénaság, az áldozat szeretetdemonstrációja és a misztikus nézőpontja öleli át a látványt és a megtörténést. Pilinszky jelenné teszi a megtörténést, a múltat, a történelem botrányait, és így szakralizálja. Petrinél, akinek nagyok a tartozásai Pilinszky felé, a létezés mindenkori jelen idejét a *derű* hatja át, s mint minden derűben, ebben is van némi fölény, a megértés, a feledés nélküli megbocsátás fölénye. Pilinszkytól a szakrális átérzés alakította ki a költői nézőpontot, Petrinél az intellektus, inkább az ész, mint a szív, az értelem és nem a háborgás. Az intellektus derűjét így írta le a régi Hatvannyolc tele című versében: „Ennyi mitológiával a háta mögött / csalhatósága tudatában / az ember otthon ül és röhög.” De ez az élesre metszett kép a későbbi versekben, főként a *Valami ismeretlen* kötetben oldottabb lesz, enyhébb, megfelelkezik a röhögés fogvicsorgatásáról, és a derűt közelíti meg, úgy, ahogyan az Egy szerződés hátoldalára írta: „Hogyan mohosodhatnék / egy nem illeszkedő, / de éppen csak elférő / köveként a falnak?” Vagy ahogyan a Ne mondd, hogy nem című

vers utolsó soraival az új kötetet is lezárja: „Tehát? Tehát semmi. Vársz vagy várlak. / Különb en az újságok is / elég érdekesek, meg a megélenkült / reménytelenség, ami ahhoz képest, / mikor csak pangtunk, pangtunk, / mégiscsak, ugye? / Ugye? Ugye? / Azért most mégiscsak jobb?” Reménynek tekinthető-e a „megélenkült reménytelenség”, derűsnek-e a derűvel átsugárzott mindenkori jelene a létezésnek? Vagy a „mégiscsak” meg az ismétlődő „ugye” fenntartás és visszavágyódás egy súlyosabb szenvedésbe, egy kilátástalanabb szabadságba? Nem a költő dolga, hogy válaszoljon, a kérdései sem a kikérdezés szándékával írónak. A kérdés önmagáért hangzik el, az evidencia nevében. Az angylaszárnyon utazó szoborjelen elmúlást nem ismerő mozdulatlansága és bizonyossága.

Hogy az intellektusnak e derűje a költői képalkotásban, a cseppet sem mellékes költői eszköztárban, a nyelvhasználatban is irányt szab, aligha vitatható. Mégis meg kell itt állni egy pillanatra. Nagy költő elődökön iskolázott költők is a „nem költőinek” a „mégis a költészet kereteiben” elvét és érvényességét hirdetik a költészet értő olvasóival jó egyetértésben. Meghökkenőtő szókapcsolatok és fogalomazonosítások, durván hagyott, megmunkálatlan, szándékosan bántóra alakított képek, félbeszakított szavak, groteszkre kifecimított szólások és (költői meg társalgási) közhelyek, letört szélű, csempe verssorok, rímcsúfoló rímek, szonettnek induló szonettcsúfoló torzítások... Ha ehhez még hozzáadjuk az ún. versbe nem való szavak használatát, akkor némi betekintésünk lehet a „nem költői” eszköztárába. A költészet olvasói is (a szakmabeliek leginkább) ezt a „nem költőt” látják meg legelőbb, mert valóban jól látható, s innen futják körül, mintegy szilárd pontraelve, a költő pályáját, azzal a startra visszaérő megállapítással, hogy a „nem költői” (is) a „megcsináltság” – mert az is meg van csinálva, mint minden a költészetben – útján az örök költőt mutatja fel, így a meghökkenőtőre törő is ott ér célba, ahol minden vallomástevő költői teljesítmény. Petrit is így olvassák sokan. Groteszk nyelvi képeit, destruált költői eszközeit, kifordított szólásait, a semmitmondó nyelvi beidegzettségek robbantását a látszólag nem költői beszéd, a „nem költői” nagy költészetté minősülésében ismerve fel. Ám olvasható-e így, éppen így, ezzel a logikai fordulattal ez a költészet? Különösen az új verseket tartalmazó *Valami ismeretlen* című kötet?

A már idézett *Valami* valamiért című vershez, illetve annak egyik versmondattani jelenségéhez jegyzetet fűzött a költő. A jegyzet így hangzik: „Első és egyben utolsó eset, hogy éltem a betű-enjambement újundok módszerével. Egyszer – de nem többször – kipróbálható és -andó, mint bármi, ami nem vét explicit módon a Tízparancsolat ellen. (A szerz.)” A költő szerint tehát van valahol egy ilyen Tízparancsolat, a versírás mesterségében, a szóhasználat, a képfarmálás, a sorszerkesztés cseppet sem közönséges, nem is egyszerű, megismétlésre meg igencsak alkalmatlan gyakorlatában; ezt így lehet, így meg nem lehet. *Ezt* tudják a költők. De nem ez Petri mesterségtelmezésének alapja. Ebből csak az derül ki, hogy az ő számára is létezik a mesterség, ő is bizony számon tartja azt az egyszerű tény, hogy a verssort meg kell csinálni, és ha megcsinálták, akkor érdemes megnézni azt is, hogy miből állt össze, milyen malter kötötte össze benne a téglákat. Arról az „éppen csak elférőről” van itt szó, amit – más összefüggésben – már idéztem. Petri megjegyzésének lényeges pontja az „újundok” szó, amely nyilván az orwelli „újbeszéd” mintájára készült, és nemcsak a minta révén tartja vele a kapcsolatot. Mert

a nagyon elterjedt „nem költői” beszéd a költészetben, a többször megismételt, a váltig újraalkalmazott mintha már természetes beszéddé vált volna, a vers természetes beszédmódjává, holott szó sincs róla. Persze, nemcsak a „betű-enjambement” tekinthető „újundok” módszernek, vannak ennek még bőven más példái is. Bebetüremlett azért az „újbeszéd” szótára és grammatikája a költészetbe, undok, „újundok” módon. Nehéz lesz majd megfeledezni róla. Mert ez a módszer, ha más nem, botrányt kelt, felháborodást vált ki. S mint minden botrány valami (ritkán megérdemelt) fényt, csillogást, elismerést terem a botránykeltőnek, legalább a múlt népszerűség szintjén. Nem arról a botrányról beszélek, amit már említettem. Mert botrány a rím is. Nem a hangtani megfeleltetés, nem a jelentéstani átvilágítás, nem is ritmusképzés a lényege, holott mindezt megteszi, hanem az a „botrányos” képessége, hogy a költőt szándékától eltérő útra viszi; más irányba vezet a vers jelentését, mint amilyen irányt induláskor felvállalt. A „véletlen szókép” termőtalaja a rím. És minden más versformáló eszköz is. Hogy végső soron az így megtalált szókép nem marad véletlen, már más kérdés, a vers hatásmechanizmusának ténykörébe tartozik. Ezért nincs benne semmi kivetnivaló. Sőt a költészetben érvényesülő teremtés-, megalkotáselv lényege is lehet. A „véletlen szókép”, a rím botránya a költészet esélye az „újundok” módszerekkel szemben. De nézzük meg most a verssort is, amihez a jegyzet tartozik. Az elején kell kezdeni. A „ha majd” idejére van „egy-két” ötlet a versben. A második szakaszban derül ki, hogy ez ars poetica. Akkor, amikor felemlíti a magyar költészetből oly jól ismert „e kettő”-t, „ami kellett”, és amiből „az utóbbi / így-úgy-amúgyse: vissza-összejött”, mert „tündökölnék a nők”, és „magára vessen, aki *bennük* tud csalódni.” „Hanem, ami az elötagot, a / sz. . . ságot illeti” az már más. Mégis, a képlet „Jó”. Azért a szerelmet, ezért az életet. „De mit az életem helyett? / A lelki odvam-üdvömet? / Kellene egy / Instancia, amely betiltja az ilye* / n nézlelőpontokat: hiszen a / líra – végső soron – minden csak nem logika.” A lírában nem következnek logikusan valami valamiből, bár az, hogy következnek, nem tagadható. Csak éppen nem logikusan. A Pétófi-émlék kicsúfolása mármost és egy másik nyelvv meghirdetése volna ez az ars poetica? Először is nem csúfolkodás, csak egyszerűen annak közlése, hogy van ami ma már nem érvényes, bár szeretni azért lehet. De behelyettesíteni sem lehet semmiféle „újundok” eszközzel, gondolatmenettel, logikával. Mert a verszáró sorban újra előjön a „betű-enjambement”. Véttség a Tízparancsolat ellen, amiben az is benne van, hogy „egyszer kipróbálható és -andó”, de nem többször. Csakhogy ez is logika, a líra pedig „minden, csak nem logika”. Így hangzik a verszáró két sor: „El kéne állítani a gondolkodásoma / t.” Ez az árván hagyott betű az „újundok” módszerek abszurduma, de egyben „véletlen szókép” is, a költészet dermesztő elhagyatottságának, az elveszített „e kettő” fájdalma. Olyan helyzet teremtődik ezáltal, amely csak úgy érthető, ha kiiktatódik a gondolkodás, s marad az a bizonyos „végső soron”, a se előzni, se gyorsítani mozdulatlansága, a létezés, a még ittlet jelen ideje.

De mást is mond ez az árva „t”-be torkolló ars poetica. Azt, hogy az elhagyott „e kettő” után kellene egy „Instancia”, amely betiltaná a „nem költőivel az örök költészetet” kritikai sztereotípiát. Mert innen, ennek a költészetének a távlatából már nem tartható az a „nézlelőpont”, amely szerint bármerre is fordul a költői beszéd iránya, mindenképpen visszatér vagy visszatérhet a hagyományos költői témákhoz, az

alaptémákhoz, a minden költészetben egyaránt kimondandó elmúláshoz, az öregedés fájalmához, a dezillúziók és az elveszettség érzéséhez. Azokhoz a bizonyos örök témákhoz, amelyekről tudunk, amióta a költészetről tudunk. Mert ez is egy „újundok” logika. Hiszen az árván hagyott „t”, a nosztalgikusan felbontott „e kettő” s a líra: logika képlet elutasítása azt mondja inkább, hogy a költői gondolkodásnak, a költő érzésvilágának, a költői indulatoknak kell legyen egy olyan tartománya, amely mégsem nevezhető meg az örök témákkal, valami, ami csak elmúlásnak látszik, de nem elmúlás, öregségnek, de nem öregség. Nemes Nagy Ágnes ezen úgy töprengett el, hogy a költő azonkívül, hogy elregél valamit, a bánatát, a szerelmét, a kétségbeesését, a világ során való elcsodálkozását, verset mond, verset, és nem valami mást, és a vers mint kimondott, mint látható, mint elérhető és felismerhető minden elregélten túl még mást is mond, önmagát talán és önmagát a világban. Vagyis hogy feltár valami más természetű, nehezen megnevezhető új érzékenységi tartományt, valamit, ami nem vezethető vissza az alaptémák, a valóban létező örök témák repertoárjára. Ha Petri azt mondja, hogy „Szeretnék klasszikus, lezárt / rendet vinni a pusztulásba”, és azzal fejezi be a verset, hogy „készületlen s mindenre készen / üldögélek a napsütésben / jöjjön a megváltó sehol” (Ábránd) – akkor ez mégsem, a „klasszikus” rend okán sem tekinthető (egyszerűen) hagyományos és örök lírai alaptémának, bár azt is megközelíti és közli, már csak azért sem, mert a „készületlen” és a „mindenre készen” ellentmondásának szembesítése egy olyan érzéstartományt nyit meg, egy olyan létezésélményt, amelynek valami más nevet kellene adni, ha lehetne. Mert különben elfut előlünk a vers, magával viszi azt a reggelt, azt a kulcskeresést, azt a nagyon várt telefonhívást, azt a „semmi különöst”, amit a polgári élet mindennapjának, prózájának meg tán lírájának mondhatunk, ám mindebben van valami más is, egy névtelenül is tartós lírai emlékezet, valami távoli visszhangja az ismeretlennek, annak, hogy „Nem akarok / semmit. Csak nézelődni” (A 301-es parcelláról).

BÁNYAI János

JÖV(EN)DŐNK

Tari István. *Tépzár*. Forum, Újvidék, 1987. Tari István: *Elmulatott jövő*. Forum, Újvidék, 1990

A *Tépzárban* érdes, keserű hangú versek birkóznak a „valóság tökcspadjával”. Minden sor összecsapás a jelen tényeivel és tárgyival. „Tájképet” festenek, korunk sivár látéletét: „kacattal teli az ágy / a csetres épp tíz éves / puffedő / keretükből kiugrott / szentképek a falon / elszáradt / legyek az ablakban / a gitárt behavazza / szekrényünkben a penész...” Vagy családias múltak apa- és anyaalakját idézik melegségkutató sóvárgással, mindhiába.

Megfékezhetetlen kedvvel burjánzanak a szavak a gúny ágaiba akadva. Íródjék „Mese”, avagy hangozzék el a téma egyetlen kérdés formájában, mindig tömör és elevenbe találó versek bújnak elő a csúfondáros fintorokból (A bennfentes, Az aszkéták kórusa, Ahol, Ezt). Az irónia Rekordtermése ez: „mint kenceficés tubusok /